

Петрів О. (2014). Нематеріальні форми соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах. *Social Work and Education*, № 1, С. 100-107.

Ольга Петрів,

*Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка
студентка 3 курсу кафедри соціальної педагогіки і соціальної роботи*

НЕМАТЕРІАЛЬНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ СІМЕЙ, ЯКІ ОПИНІЛИСЯ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Анотація. У статті висвітлено особливості соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, яка є одним із пріоритетних напрямів державної соціальної політики України. Ефективність такої роботи залежить від рівня соціальної "деформації" сімейних стосунків і готовності членів сім'ї до зміни життєвих обставин. У статті представлено Державну цільову програму соціальної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, та обґрунтовано які соціальні інститути можуть надавати соціальну підтримку сімей.

Ключові слова: соціальна підтримка, сім'я, нематеріальні форми соціальної підтримки сімей, сім'я, яка опинилася в складних життєвих обставинах, Державна цільова програма соціальної підтримки сімей, Служба соціальної підтримки сімей.

Abstract. The article highlights features of social support for families who find themselves in difficult situations, which is one of the priorities of the government social policy of Ukraine. The effectiveness of this work depends on the social "deformation" of family relationships and family readiness to change of circumstances. This paper presents the state target program of social support for families who find themselves in difficult circumstances, and proved that social institutions can provide social support to families.

Keywords: social support, family, intangible forms of social support for families, a family that was in crisis, State Program of social support for families, social support service families.

Вступ. В існуючих нині в Україні соціально-економічних умовах значна кількість українських сімей потребує соціального захисту і допомоги, які тією чи іншою мірою надаються державними та громадськими організаціями й базуються на відповідній нормативно-правовій базі. Робота соціального працівника вимагає міжвідомчої співпраці, формування в кожному окремому випадку команди з представників різних підрозділів виконавчої влади, місцевого самоврядування, громадськості для вирішення ключових проблем клієнта.

Соціальна робота з сім'ями, які перебувають у складних життєвих обставинах, є одним з пріоритетних напрямів діяльності Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (ЦСССДМ). Цей напрям передбачає раннє виявлення сімей, які потребують сторонньої допомоги, з метою профілактики сімейного неблагополуччя, своєчасного виявлення проблем та надання відповідної якісної допомоги.

Зазначимо, що на сьогоднішній період часу метою діяльності ЦСССДМ є надання лише соціальних послуг та грошової допомоги сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, та сім'ям, які перебувають у зоні ризику щодо потрапляння в такі обставини. Проте, зовсім не

ведеться профілактична робота, направлена на запобігання їх виникненню та популяризацію нематеріальних форм соціальної підтримки таких сімей.

Визначення сім'ї як соціального інституту та явищ, пов'язаних із її життєдіяльністю, займалося багато вітчизняних та зарубіжних вчених – Ю.Азаров, О.Безпалько, А.Волкова, В.Гурова, В.Гуров, І.Зверева, А.Капська, І.Козубовська, В.Постовий, А.Харчев та ін. Особливості функціонування різних типів сімей розглянуті у працях Т.Афанасьєвої, О.Бондарчука, С.Геник, А.Капської, Т.Кравченко, Н.Лавриченко, М.Лукашевича, Є.Потапчука. Організацію життєдіяльності молоді сім'ї досліджували Т.Журбицька, Р.Федоренко. Налагодження сімейної взаємодії і сімейного піклування як вагомого чинника життєдіяльності сім'ї досліджували М.Алексєєва, В.Заслуженюк, В.Семененко. Технології соціальної роботи з різними типами сімей розглянуті у працях З.Білоусової, Т.Голованової, І.Зверєвої, А.Капської, С.Коляденко, Л.Міщик, Н.Сейко [10, 9-10].

Поряд з тим формування ефективної системи соціальної підтримки сімей з дітьми потребує теоретичного обґрунтування напрямів та форм соціальної роботи з сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, залежно готовності членів сім'ї до змін особистого життя.

Метою статті є на основі дослідження сутності соціальної підтримки сімей, її видів і форм здійснити аналіз нематеріальних форм соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових досліджень з проблем соціальної підтримки свідчить про існування різних підходів до трактування суті соціальної підтримки. Зокрема, соціальна підтримка — вид соціальної діяльності спеціально уповноважених органів держави та соціальних інституцій щодо забезпечення потрібного особистості рівня освіти, культури, умов організації дозвілля та відпочинку, а також надання системи гарантованого державою рівня матеріальної підтримки молоді та сімей з дітьми з урахуванням їх матеріального та фізичного стану, складу сім'ї, віку, здоров'я, участі в суспільному та іншому виробництві. Це допомога окремим людям, соціальним групам з метою задоволення потреб, необхідних для нормальної життєдіяльності в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації, а також створення умов для самореалізації. Також соціальною підтримкою є спеціальні заходи держави, спрямовані на забезпечення умов, достатніх для існування окремих соціальних груп, сімей, осіб, які відчувають труднощі у виконанні окремих функцій у процесі своєї життєдіяльності [6, 179].

«Сім'я з дітьми» розглядається І. Козубовською й І. Миговичем як така, що опинилася у складних життєвих обставинах – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості у зв'язку з виникненням складних життєвих обставин, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, негативно впливають на життя та розвиток дитини, причому наслідки цих обставин сім'я не може подолати самостійно [10, 21-22].

Виходячи з такого визначення терміну, завданням соціальної підтримки таких сімей є відновлення в ній здатності здійснювати саме виховну функцію, забезпечувати умови розвитку та виховання дитини у сім'ї [3, 11].

Професор Н. Галагузова зазначає, що сім'ї, які перебувають у складних життєвих обставинах, мають низький соціальний статус в якій-небудь із сфер життєдіяльності чи в декількох одночасно, вони не справляються з покладеними на них функціями, їх адаптивні здібності суттєво знижені, процес сімейного виховання дитини здійснюється повільно, не результативно [7, 73].

Соціальна робота із сім'єю, яка опинилася в складних життєвих обставинах включає:

1. *соціальне обслуговування* - реалізується через: забезпечення сім'ї різноманітних виплат, гарантованих державою у законодавчому порядку; надання малозабезпеченим сім'ям різних видів матеріальної підтримки (одяг, медикаменти, харчування, санаторні путівки, оздоровлення членів сім'ї тощо); психологічна підтримка сім'ї у складних життєвих ситуаціях; надання різноманітних

консультативних послуг сім'ї; створення мережі організацій для надання культурно-освітніх та фізично-оздоровчих послуг членам сім'ї, забезпечення її змістовного дозвілля (центри дозвілля, навчальні курси, клуби та гуртки за інтересами, школи молоді сім'ї тощо);

2. реабілітаційну та профілактичну роботу.

Соціально-реабілітаційна робота з сім'єю в першу чергу спрямована на відновлення виховного потенціалу сім'ї, захист прав членів родини у кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих членів сім'ї. соціальну допомогу, соціальний патронаж, соціальне інспектування, соціальний супровід сімей.

Соціально-профілактична робота з сім'єю спрямована на попередження неконструктивної взаємодії між членами сім'ї, різних форм насильства, помилок у сімейному вихованні, формування різних видів хімічної залежності у членів сім'ї, виявлення потенційно неблагополучних сімей [1, 95-96];

3. соціальну допомогу, яка має на меті надання різноманітних соціальних послуг сім'ї в умовах конкретного суспільства, конкретної ситуації. Ці послуги сприятимуть формуванню у сім'ї нормальної життєдіяльності;

4. соціальний патронаж – один з напрямів соціальної роботи, спрямований на постійне супроводження сімей, які потребують систематичної підтримки умов, достатніх для забезпечення життєдіяльності соціально незахищених сімей (малозабезпечених, багатодітних, з дітьми-інвалідами та ін..) [8, 198-199];

5. соціальне інспектування – система заходів, спрямованих на здійснення контролю за додержанням вимог законодавства щодо захисту прав та свобод дітей та молоді шляхом з'ясування причин, які призвели до виникнення складних життєвих обставин, та забезпечення права на отримання своєчасної допомоги, у тому числі вжиття негайних заходів для подолання складних [1, 97].;

6. соціальний супровід сімей – це робота соціального педагога (працівника) з сім'єю, яка спрямована на підтримку сім'ї в різних видах її життєдіяльності, формування здатності сім'ї самотужки долати свої труднощі, надання допомоги сім'ї з метою розв'язання різних проблем [11, 117].

Основними формами соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах є нематеріальні і матеріальні.

Матеріальні форми соціальної підтримки передбачають надання:

1. Соціально-побутових послуг – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, соціально-побутової адаптації, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів тощо [2].

Такі послуги доцільні, коли в родині є дуже хворі дорослі. Якщо хвороба тимчасова – соціальні працівники повинні допомогти сім'ї пройти цей важкий період, забезпечити належне утримання та виховання дітей, збереження сім'ї. при цьому необхідно прийняти рішення служби про соціальний супровід сім'ї, підготувати план соціального супроводу, в якому розподілити роботу щодо допомоги сім'ї між різними організаціями: представники відділів соціального забезпечення можуть надавати допомогу хворим. Працівники дошкільних закладів, шкіл, закладів охорони здоров'я – надавати послуги сім'ї, соціальні працівники – надавати соціально-педагогічні, інформаційні та інші види послуг.

Якщо хвороба дорослих має тривалий характер, дітей (дитину) необхідно передати під тимчасову опіку в сім'ю родичів чи іншу сім'ю, де за ними буде здійснюватися належний нагляд та

виховання. Передати дітей у притулок чи інтернат можна тільки в особливих випадках, коли діти мають тяжкі захворювання чи педагогічну занедбаність.

Соціально-побутові послуги можуть бути складовою соціального супроводу чи кризового втручання.

Результатом соціальних послуг буде отримання необхідної допомоги членам сім'ї, насамперед, дітьми, забезпечення її (сім'ї) функціонування при важкій хворобі дорослих членів сім'ї [9, 226-227].

2. *Соціально-економічних послуг* – задоволення матеріальних інтересів і потреб осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, що реалізуються у формі надання натуральної чи грошової допомоги, а також допомоги у вигляді одноразових компенсацій [2].

У ході надання соціально-економічних послуг сім'ї соціальний працівник чи інший фахівець, які здійснюють соціальну роботу щодо сім'ї з дітьми, що опинилися в складних життєвих обставинах, допомагає сім'ї оформити необхідні документи та отримати матеріальну допомогу, яка повинна виплачуватися цій сім'ї, відповідно до законів. Причому завданням соціального працівника є допомога, давання вмінь вирішувати проблеми самостійно, а не безпосереднє оформлення необхідних документів. Клієнт повинен зробити це самостійно, у такому випадку він не тільки одержує гроші, субсидію чи інші форми допомоги, а й отримує навички самостійного вирішення проблем сім'ї через різні заклади і установи.

Результатом надання матеріальних послуг є отримання:

- грошей чи інших форм матеріальної допомоги;
- інформації щодо видів допомоги різним категоріям сімей;
- знань щодо органів, які вирішують проблеми матеріальної допомоги;
- навичок спілкування з представниками державних установ і громадських організацій задля розв'язання проблем своєї сім'ї [9, 227-228].

3. *Послуг із працевлаштування* – пошук підходящої роботи, сприяння у працевлаштуванні та соціальне супроводження працевлаштованої особи [9].

Послуги з працевлаштування соціальна служба надає разом із центрами зайнятості, молодіжними біржами праці, іншими установами, що здійснюють допомогу у працевлаштуванні, безпосередньо роботодавцями.

Нематеріальні послуги сім'ям з дітьми, що перебувають у складних життєвих обставинах включають:

1. *Інформаційні послуги*: надання членам сім'ї інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації, інформування про наявні пільги та соціальні виплати відповідної категорії, надання контактів служб, установ, організацій, до яких можна звернутися по відповідну допомогу, про заклади, які можуть надати послуги сім'ям з дітьми та дітям, умови отримання соціальних послуг, про реабілітаційні програми, діючі групи взаємопідтримки та взаємодопомоги тощо.

2. *Психологічні послуги*: надання психологічних консультацій з метою покращення мікроклімату сім'ї, збереження психологічного здоров'я членів сім'ї, набуття впевненості в своїх силах, адаптація до середовища, поліпшення взаємин з оточуючими, обговорення наявних проблем з членами сім'ї та надання рекомендацій щодо їх вирішення, формування навичок подолання труднощів та конфліктів з оточенням, організація та координація психотерапевтичних груп та груп самопомоги, психологічна діагностика корекція та реабілітація.

3. *Соціально-педагогічні послуги*: планування спільно з родиною дій щодо усунення причин, які спричинили складні життєві обставини, моніторинг виконання запланованих дій, виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів членів родини, педагогічне консультування та формування навичок самопредставництва, захисту прав, ведення домашнього господарства, догляду та виховання дітей, розвиток комунікативних навичок, посередництво в організації

дозвілля, спортивно-оздоровчої, творчої діяльності, сприяння в отриманні послуг з професійної перепідготовки, професійного навчання членів сім'ї, які не працювали або втратили професійні навички внаслідок складної життєвої ситуації, допомога у пошуку роботи.

4. *Збереження та відновлення здоров'я формування здорового способу життя* й подолання залежностей, навичок захищених статевих відносин, профілактики ВІЛ/СНІДу та інших інфекційних захворювань збереження репродуктивного здоров'я, сприяння в підтримці й охороні здоров'я, посередництво у здійсненні профілактичних, лікувальних та оздоровчих заходів.

5. *Правова допомога* надання юридичних консультацій, проведення бесід з питань чинного законодавства, гарантій та пільг, здійснення заходів, спрямованих на захист прав та інтересів членів сім'ї, захист прав дітей, оформлення правових документів, представництво інтересів.

Послуги надаються із залученням суб'єктів соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю в залежності від потреб членів сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах [12].

Законодавством України до сьогоднішнього часу не було прийнято законів, програм, рішень щодо надання нематеріальної підтримки сім'ям, які опинилися в складних життєвих обставинах.

Кабінет Міністрів 15 травня 2013 року затвердив Державну цільову соціальну програму підтримки сім'ї до 2016 року. Необхідність розроблення такої програми обумовлена низкою проблем, які існують в українських сім'ях [13].

Сьогодні соціальні служби лише надають соціальні послуги та грошову допомогу сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, та сім'ям, які перебувають у зоні ризику щодо потрапляння в такі обставини, замість проведення роботи, спрямованої на запобігання їх виникненню.

Виникнення проблеми функціонування та розвитку сім'ї насамперед зумовлено такими взаємопов'язаними факторами:

- зниження престижу сім'ї, нівелювання сімейних цінностей у суспільстві;
- суспільна нестабільність та знецінення ряду моральних принципів - порядності, доброти, відданості, взаємодопомоги тощо;
- непередготовленість молоді до подружнього життя;
- низький рівень культури населення у питаннях збереження здоров'я та планування сім'ї, внутрішньосімейних стосунків, запобігання насильству в сім'ї;
- недостатній рівень педагогічної культури батьків, їх відповідальності за здоров'я та виховання дітей;
- незадовільний рівень життя багатьох сімей, слабка мотивація до самозабезпечення.

Соціально-економічні, соціально-психологічні та морально-етичні фактори, що зумовлюють проблеми функціонування сім'ї, потребують формування цілісної системи заходів, застосування комплексного підходу до їх розв'язання, що можливо лише на основі програмно-цільового методу [5].

Метою Державної програми соціальної підтримки сім'ї є збереження традиційних сімейних цінностей, посилення мотивації до реєстрації шлюбів, свідомого народження і виховання дітей, а також підвищення соціального захисту сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах.

У Державній програмі соціальної підтримки сімей визначено два можливих варіанти розв'язання проблеми. *Перший варіант* передбачає здійснення заходів щодо матеріальної підтримки соціально незахищених верств населення та надання соціальних послуг сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, з приводу насильства в сім'ї; перевагою зазначеного варіанта є те, що в умовах нестабільності соціально-економічного розвитку, кризових та інфляційних процесів сім'ям, у тому числі сім'ям з дітьми, державою гарантовано матеріальну підтримку. Також у зв'язку з виникненням складних життєвих обставин у сім'ях державою

створено систему соціальних закладів, які надають соціальні послуги з метою відтворення життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Недоліком такого підходу є подальший розвиток системи державної допомоги, яка не мотивує людину до самостійного розв'язання проблем у власній сім'ї.

Перший варіант є недостатньо ефективним, оскільки неактивно впливає на проведення профілактичної роботи на ранній стадії виявлення сімей, які можуть опинитися в складних життєвих обставинах, а також потребує постійного зростання обсягу бюджетних коштів, необхідних для виплати соціальної допомоги.

Другий варіант передбачає перенесення акцентів сімейної політики на засади стимулювання саморозвитку та самозабезпечення сім'ї, надання адресної соціальної допомоги, поєднання зусиль центральних і місцевих органів виконавчої влади, активізацію діяльності органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань [4].

Державна програма соціальної підтримки сім'ї включає три основні етапи. *Перший етап* передбачає формування позитивного іміджу сім'ї шляхом проведення широкомасштабних державних та регіональних інформаційних кампаній протягом строку виконання Програми із залученням представників громадських організацій.

Другий – спрямований на формування у молоді свідомого ставлення до шлюбу з метою створення міцної, самостійної сім'ї, народження бажаних дітей шляхом організації діяльності шкіл підготовки молоді до шлюбу та відповідального батьківства.

Третій етап полягає у забезпеченні соціального супроводження сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та сімей, які перебувають у зоні ризику щодо потрапляння у такі обставини, з метою збереження сім'ї, запобігання вилученню дітей із сім'ї, протидії насильству в сім'ї, надання необхідних соціальних послуг шляхом проведення ефективної превентивної роботи.

Зокрема, у 2013 і 2014 роках здійснюється удосконалення законодавства у сфері соціальної підтримки сім'ї, запровадження стандартів надання соціальних послуг сім'ям, які опинились у складних життєвих обставинах, та сім'ям, які перебувають у зоні ризику щодо потрапляння у такі обставини, розробці та впровадженні на регіональному рівні соціальної програми підготовки молоді до реєстрації шлюбу, народження та виховання дитини [5].

Нематеріальні форми соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах надаються, створеною при ЦСССДМ, Службою соціальної підтримки сімей, основними завданнями якої є: здійснення соціальних заходів, спрямованих на вихід сімей зі складних життєвих обставин, які вони не в змозі самостійно подолати за допомогою наявних засобів і можливостей; попередження виникнення складних життєвих обставин в сім'ї; створення умов для самостійного розв'язання життєвих проблем, що виникають в сім'ї, та повернення до повноцінного життя родини [9, 225].

Висновок. Нематеріальні форми соціальної підтримки сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах відіграють важливу роль у покращенні розвитку, формування і життєдіяльності таких сімей. Тому що оптимальним варіантом вирішення проблеми сім'ї, яка опинилася в складних життєвих обставинах, може бути тільки пропаганда сімейних цінностей з формування сім'ї, орієнтованої на народження та виховання двох і більше дітей, здатної самостійно розв'язувати проблеми, забезпечувати власний розвиток, брати активну участь у житті громади, виховувати відповідальних громадян; здійснення підготовки молоді до подружнього життя; формування свідомого та відповідального ставлення до батьківства, повноцінного виховання та розвитку дітей; здійснення соціальної підтримки сімей шляхом створення ефективної системи захисту населення через запровадження механізму комплексного надання сім'ям адресної допомоги та соціальних послуг; соціальний захист та підтримку сімей, які опинились у складних

життєвих обставинах, запобігання асоціальним проявам у сім'ї, передусім насильству; забезпечення всебічної підтримки сімей, особливо з дітьми.

Виконання Службою соціальної підтримки сімей заходів, які регламентовані Державною цільовою соціальною програмою соціальної підтримки сімей сприятиме створенню належних соціально-економічних умов для повноцінного і самодостатнього функціонування сім'ї та виховання дітей, формування культури сімейних стосунків, підвищення відповідальності батьків за виховання дітей.

Список використаної літератури:

1. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: [навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів] / О.В. Безпалько. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
2. Закон України «Про соціальні послуги» від 19 червня 2013 року: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/966-15>
3. Капська А.Й. Соціальний супровід різних категорій сімей та дітей: [навчальний посібник]. / А.Й. Капська, І.В. П'єша. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 232 с.
4. Про затвердження Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року: Кабінет Міністрів України: Постанова: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/341-2013-%D0%BF>
5. Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року: Кабінет Міністрів України; Розпорядження, Концепція від 31.05.2012 № 325-р: [електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/325-2012-%D1%80>
6. Семигіна Т.В. Словник із соціальної політики / Т.В. Семигіна. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 253 с.
7. Сірий Є.В. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку, спеціальні та галузеві теорії: [навчальний посібник]. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
8. Соціальна педагогіка: [навчальний посібник] / [за ред. А.Й. Капської]. – К., 2000. – 264 с.
9. Соціальна педагогіка: [підручник] / [за ред. проф. А.Й. Капської]. – [4-те вид., випр. та доповн.]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с
10. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями: [посібник] / [А.Й. Капська, Н.С. Олексюк, С.М. Калаур, З.З. Фалинська]. – Тернопіль: Астон, 2010. – 304 с.

Стаття надійшла до редакції 11.01.2014

Стаття прийнята до друку 24.04.2014